

Ačkoli tento výklad považuji za dosti přesvědčivý, přesto si myslím, že mu poněkud chybí paralelní výklad o genezi zemského sněmu, jenž by mnohé ozřejmil a ukotvil do pevnějšího rámce.

Z obecného hlediska se tedy práce Libora Jana rozpadá do dvou interpretačních rovin. Na jedné straně přináší zlomové, někdy přímo revoluční (především v případě zemského soudu) výklady situace 13. století, jejichž prostřednictvím se snaží zpochybnit po mém soudu vskutku – možná jen prozatím – nedostatečně vyargumentovanou tezi o „privatizaci“ českého státu, na straně druhé však formou směle hypotézy, vycházející z představy kontinuálního vývoje českého státu mezi 11. a 13. stoletím, klade řadu jevů do mnohem staršího období, než bylo v dosavadní literatuře obvyklé. K oddělení veřejnoprávní sféry od vlastní panovnické domény dle jeho názoru došlo již v období 11.–12. století. Veřejnoprávní správa byla v této době realizována prostřednictvím hradské soustavy, v jejímž čele stáli kasteláni, držitelé benefícia, vybavení půdou, jež nepatřila k panovníkově doméně a byla de facto soukromoprávní držbou. Významné je i popření teze, formulované především Josefem Žemličkou, o střetu nižších a vyšších beneficiářů, staré a nové šlechty, v polovině 13. století, jenž dle Janova soudu není možné v pramenech doložit, a není ho tedy možné vztáhnout k odboji mladého Přemysla Otakara II. vůči svému otci. Stejně tak Libor Jan odmítá i v literatuře hojně traktovaný názor o zradě Přemysla Otakara II. částí šlechty; nutno však dodat, že problému samotnému se v knize analyticky nevěnuje, stejně jako majetkoprávním střetům tohoto krále se šlechtou. Na příkladu osoby Václava II. však přesvědčivě ukazuje, že Václav v majetkoprávních střetech vystupoval jako suverénní monarcha, a nikoli tedy jako „privatizaci“ oslabený, ke kompromisům donucený panovník.

Ony dvě interpretační roviny však ve svém důsledku vedou i k dvojímu způsobu čtení knihy a k dvojímu nakládání s jejími závěry. Na jedné straně stojí výklad struktur panovnické moci opírající se o rozsáhlou pramennou analýzu (který obsahuje i několik sporných bodů jako užívání pojmu kvazi-lenní vztahy a přesvědčení o jasně vymezených soudních pravomocích viliků) a na straně druhé pramenně jen obtížně jednoznačně doložitelný koncept kontinuálního vývoje českého státu v 11.–13. století (někdy dokonce 10.–13. století), jehož silnými stránkami jsou úvahy o genezi zemského soudu a o hluboko do minulosti (otázka je, jak hluboko) sahající soukromé držbě pozemkového vlastnictví. Myslím však, že autor si je spornosti některých svých tezí vcelku vědom a předkládá je jako hypotézy, jako názory hodné další úvahy a především vyzývající k polemice.

Martin Nodl

LIBOR JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci,* Brno 2006, Matice Moravská, 300 s., ISBN 80-86488-27-6

Žijeme v čase, jemuž vládou vytríbené zkratky a svižně, s lehkým vtípem vyprávěné příběhy. Přece se však objevují práce, které jsou opatřeny názvy bezmála (sebe)vražednými, a právě k takovým se řadí *Struktury panovnické moci*, jejichž přitažlivost nemůže zachránit ani jim předcházející *Václav II.* Je-li pak čtenář bez varování obdarován latinskými citáty, jež od počátku do konce lemují beztak náročný výklad, poté si nelze nepoložit otázku, proč vlastně tuto knihu číst a přemýšlet nad obsahem sděleného. Důvodů se nabízí několik, pro začátek však stačí jediný: Libor Jan předložil pozoruhodný soubor důkazů, který v detailech i jako celek nabízí zajímavý prostor k úvahám nad charakterem modernizace českých zemí za vlády posledních Přemyslovců.

Základní názorové pole, na němž se v posledním století odehrála většina půtek, tak či onak vymezil Josef Šusta, jenž s nevšední přesvědčivostí dokázal přiblížit vládu posledních Přemyslovců, zejména pak Václava II. Především jeho epochu vylíčil jako fatální zápas o zbytky státu. Ten byl údajně zachráněn královým právníckým vzděláním, z něhož povstalo *dominium generale* a *dominium speciale*. První vyjadřovalo (slábnoucí) královu svrchovanost nad přemyslovskými državami, druhý termín zahrnoval ničím a nikým neomezenou moc českého panovníka.¹

Přitažlivá myšlenka hlásající jakési rozdvojení panovnické moci povýšila (s odstupem generací) na bezmála povinný instrument při výkladu proměn „věku posledních Přemyslovců“. Na milost ji vzal třídě nesmlouvavý Zdeněk Fiala² či naopak za všech okolností smířlivý Jiří Spěváček,³ objevuje se v úvahách Dušana Třeštíka⁴ i Vratislava Vaníčka.⁵ V mocném souvrství opakovaných návratů

1 Dále srov. JOSEF ŠUSTA, *České dějiny*, díl 2/1: *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935; TÝŽ, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha první: Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300–1308*, Praha 1926; TÝŽ, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha druhá: Počátky Lucemburské 1308–1320*, Praha 1935.

2 ZDENĚK FIALA, *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310*, Praha 1975, s. 204.

3 JIŘÍ SPĚVÁČEK, *Král diplomat. Jan Lucemburský 1296–1346*, Praha 1982, s. 69–70.

4 DUŠAN TŘEŠTÍK, *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1/1979, s. 131–154, zde s. 152; nověji TÝŽ, *Stát v českém středověku*, in: *Myslití dějiny*, Praha–Litomyšl 1999, s. 92–99, zde s. 98; TÝŽ, *Pokus o inventuru*, in: *Myslití dějiny*, s. 136–148, zde s. 144.

5 VRATISLAV VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české*, díl 3: *1250–1310*, Praha–Litomyšl 2002, s. 585–586.

k tezí, které rozvíjely představu zvláštního panování nad troskami starého knížecího státu, zcela zaniklo, že prameny o takovém stavu veřejných záležitostí nic netuší. A dále, vědomá rezignace na díl zeměpanské moci se vymykala nejen dobovým zvyklostem, ale nebyla známa v blízkém ani vzdálenějším okolí. Přesto Šustou navržený termín *dominium speciale* královská kancelář (přesněji její formulář) v jednom případě opravdu použila. Tehdy však měla na mysli regálie, tedy nezczitelný a výsostný okruh zeměpanských práv.

Libor Jan odmítá významový novotvar *dominium speciale* a na příkladu berní ukazuje, že k rozdělení zeměpanské moci nikdy nedošlo. Domácí pořádky sice znaly dva druhy daní, dávky generální a zvláštní, jenže oba systémy lze spolehlivě datovat před vládu krále Václava II., a tedy před jeho údajné reformy.⁶ Kromě námitek časové povahy autor upozorňuje na charakter těchto berní. Zatímco obecná se vypisovala pro celé království a platila se hlavně ze svobodné půdy, speciální daní bývala zatížena královská města a samozřejmě kláštery, což mimo jiné znamená, že tyto desátky byly doplňkem, nikoli protikladem celku. Také proto je možno souhlasit s názorem, že by další diskusi pomohlo nahrazení lehce zmatečného Šustova *dominium speciale* srozumitelnější a latinské Evropě bližší *královskou doménou*.⁷

Zdánlivě nicotná terminologická přestřelka dláždí cestu k jiné, závažnější otázce, totiž jak definovat proměny 13. století, jejichž povahu Libor Jan shrnul zhruba v tom smyslu, že se Přemyslovci vzdali starého a nepříliš nevýnosného systému příjmů z venkovských dvorů a vsí i poplatků veřejnoprávního charakteru a začali budovat mnohem perspektivnější (královskou) doménu, která zahrnovala města, horní díla a urburu, síť klášterů a vilikací. Lze však přijmout Žemličkovu představu, že právě tehdy došlo k „privatizaci“ státu?⁸

Pohříchu nikoli. Slavně vynalezená „privatizace“ popírá dlouhé trvání, a tedy kontinuitu domácího vývoje, jakož i místo českých zemí ve středoevropském prostoru. Snad nejlépe se s tímto „unikátním“ objevem vyrovnal Jan Klápště, jenž na okraji brilantních *Proměn českých zemí ve středověku* vhodně poznamenal, že „všechny jen letmo zmíněné úhly pohledu jsou zřetelně zakotveny v dobách, které je zrodily. Nepřisuzujeme jim ale brýle mámení, historický zájem je vždy spojen s dobou, z níž vychází a s níž prostřednictvím svých výsledků komunikuje. Mírně

škodolibý pozorovatel už ale může odhadovat, kdy se po ‚privatizačním‘ 13. století objeví studie zdůrazňující zásadní význam právního rámce pro úspěch změn ve 13. století. Důsledky specificky české transformace v 90. letech 20. století by k tomu vybízely.“⁹

„Privatizace“ 13. století však pouze řešila jiný problém. Měla totiž vysvětlit, jak a kdy zanikl model tzv. „středoevropského“ státu, jehož koncept lze s puncem malého zjednodušení vyjádřit asi takto: Po rozkladu mojžírovské říše se ve střední Evropě vytvořila soustava států, jejichž stabilita byla natolik provázána s osudy vládců, že ve skutečnosti nešlo o státy, nýbrž o jakési primitivně kořistné struktury, které se v Čechách zhroutily před rokem 1000, v Polsku a Uhrách pak o několik málo dekád později.¹⁰ Na troskách prvních středoevropských mocností se vzápětí uchytil beneficiární systém, jehož základnu v českých zemích dobudoval Břetislav, když zemí a „řadový hradský lid“ spoutal břemenem státních povinností. Nový model se opíral o hradské obvody, v nichž „kasteláni, vilikové, sudí a lovčí se smečkami hradských komorníků, lesníků, hajných, biřiců a celníků“ vymáhali a dílem (zne)užívali zeměpanské důchody, roboty a nejrůznější platy.¹¹ Funkčně vyváženou a skvěle rozproštěnou soustavu „knížecích Čech“ sice od počátku narušovaly imunity církevních ústavů a šlechtické majetky, avšak smrtelný úder beneficiářům zasadila až „první velká privatizace“ našich dějin, během níž poslední přemyslovští králové ztratili úplnou kontrolu nad českými zeměmi a spolu s ní i podstatný díl správních a soudních pravomocí.¹²

Takto sevrženému výkladu rozhodně není možné upřít značnou dávku invence. Dobové prameny však o neúprosném tažení „proti houževnatým relikvům hradské správy“ a urputném boji pozemkové šlechty za „osvobození z útisku beneficiářů“ zholo nic netuší. Ostatně za absurdní by mohla být prohlášena sama smyšlenka, že vrstva beneficiářů někdy představovala nějakou uzavřenou, na pozemkové šlechtě nezávislou společnost. Vždyť mocné šlechtické klany ovládaly nemovitý majetek, aniž by se vzdaly vlivných postů v beneficiární soustavě.¹³

Narůstající rozpaky směřují k obecnějšímu problému, jehož podstatu vystihuje otázka, co bylo pro střední Evropu (a společnost přemyslovského věku) rozhodující?

9 JAN KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 396–397.

10 Původní koncept (z bohaté literatury srov. například BARBARA KRZEMIENSKA-DUŠAN TREŠTÍK, *Služebná organizace v raně středověkých Čechách*, ČSCH 12/1964, s. 637–667) nověji oprávil JOSEF ŽEMLIČKA, *Das „Reich“ der böhmischen Boleslav und die Krise an der Jabriau-schwende. Zur Charakteristik der frühen Staaten in Mitteleuropa*, AR 47/1995, s. 267–278.

11 JOSEF ŽEMLIČKA, *Expanze, krize a obnova Čech v letech 935–1055. (K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě)*, ČSCH 93/1995, s. 205–222.

12 Blíže J. ŽEMLIČKA, *České 13. století*, s. 509–540.

13 Výstižnou charakteristiku stavu paradigmatu nověji podal právě L. JAN, *Václav II. a struktury panovnícké moci*, s. 172–175, 191–193.

6 Dokázal to již KAMIL KROFTA, *Počátky české berně*, ČCH 36/1930, s. 1–26, zde s. 10.

7 Ve stejném smyslu – avšak bez náležitě odezvy – se autor vyjádřil již před časem – LIBOR JAN, *Několik postřehů k vývoji panovnícké komory, soudů a správy země*, in: Pocta Janu Janákovu. Předsedovi Matice moravské, profesorovi Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci, (edd.) Bronislav Chochohláč, Jiří Malíř, Brno 2002, s. 75–83.

8 Dále srov. JOSEF ŽEMLIČKA, *České 13. století: „privatizace“ státu*, ČCH 101/2003, s. 509–541.

Mnohonásobná radikální transformace, nebo kontinuita dlouhého trvání? Kupříkladu Josef Žemlička dává přednost „revoluci“,¹⁴ protože jen tak mohl plně uplatnit přednosti výše naznačeného výkladu. Ten ale předpokládá úplnou marginalizaci civilizačního odkazu Velké Moravy, posléze vznik kořistnického „nestátu“, jenž měl být za knížete Břetislava I. nahrazen všemocným beneficiárním systémem, a ten se měl zase rozplynout v divoké „privatizaci“ 13. století. Bylo-li tomu skutečně tak, jak potom vysvětlit velkomoravské stopy v olomoucké církevní tradici,¹⁵ případně kde se v Čechách vzalo slovanské písemnictví?¹⁶ Ale je vůbec možné přijmout tolik protežovanou „privatizaci“, aniž by byl zásadně degradován význam celého předcházejícího vývoje?¹⁷

Právě tyto otázky si kladl Libor Jan, který v úvahách nad strukturami panovnické moci nejednou přesáhl historický obzor života a díla krále Václava II., a své rozpravě tak vtiskl rozměr dlouhé vlny. Naopak zjevná slabina spisu spočívá v jeho neúplnosti, k níž se autor přiznává v úvodu i v rámci dílčích kapitol. Samotný výklad se tak pohybuje v blízkosti (pouhých) tří témat, totiž panovnické domény, přesněji geneze královské komory, vilikací a berní (s. 13–75), dolování a proslulé Václavovy mincovní reformy (s. 79–160) a konečně vztahu panovníka ke šlechtě (s. 163–256).

Poučenými vstupy do poměrů v době knížecí a s vynikající znalostí pramenů z prvního století Čech královských (včetně nedotčeného, leč zároveň ošidného bohatství formulářových sbírek) si Libor Jan vytvořil širokou srovnávací základnu, která mu umožnila vyslovit několik závažných postřehů. Především se nepodařilo prokázat, že by došlo k dramatickému rozpadu staré hradské soustavy a k neméně osudovému střetu nižších a vyšších beneficiářů. Ve shodě s dlouhým trváním (a postřehy Jana Klápště) rozhodně odmítá smyšlenou „privatizaci“ 13. věku

i uměle vytvořené termíny *dominium generale* a *dominium speciale* a raději se věnuje úvahám o kvazilínech, které jej nakonec přivádějí k závěru, že přemyslovské državy měly se západními sousedy společného víc, než se dnes zpravidla soudí.

Jaký však je Janův král Václav? Nebylo by snad vhodnější a přesnější uvažovat spíše o podtitulu, tedy o *strukturách panovnické moci*, a v této souvislosti nikoli o monografii, nýbrž o souboru studií? Těžko rozhodnout, nicméně spis s tak složitým názvem opravdu spočinul na dvou hlavních pilířích. A výsledek? Striktně vzato, o strukturách panovnické moci toho bylo řečeno víc, ale právě jejich prostřednictvím autor získal důležitý klíč k vladařskému odkazu krále Václava II.

Kromě prvních oblouků budoucího mostu k „novému“ králi Václavovi II. Libor Jan dokázal ještě cosi jiného. Upozornil na letitou slabost české medievistiky pro (vše)vysvětlující schémata, přičemž bezdůvodné lpění na zastaralých a překonaných konceptech podstatným způsobem snížilo váhu našeho hlasu v mezinárodní diskusi.

Zbývá několik otázek, možná pochybností. Čeká na Václava II. a struktury panovnické moci (jen pro jejich nehotovost) stejná porce zlehčování, jaká se svého času dostala Rudolfovi Kossovi?¹⁸ Ten byl doceněn, ba přímo (znovu)objeven vlastně až pracemi Libora Jana,¹⁹ a jak se zdá, přehlížení nepohodlných závěrů se v českých souřadnicích stále těší značné popularitě. Jinak si nelze vysvětlit, proč ani nejnovější práce neberou v potaz přesvědčivý doslov, jímž Libor Jan opatřil nakladatelstvím Argo připravený přetisk *Dvou knih českých dějin*.²⁰

Martin Wihoda

14 V opačném smyslu, tedy s porozuměním pro dějiny dlouhého trvání, se Josef Žemlička vyslovil v komentáři k práci Guy Boise. Svou glosu však stylizoval takovým způsobem, že její konec popírá začátek, a proto bohužel není zcela jasné, jaký názor vlastně zastává – J. ŽEMLIČKA, *České 13. století*, s. 512: „Přes kritická varování, že společnost se vyvíjela pozvolně a ne radikálními skoky, že tudíž ani rok 1000 nemohl přinést zásadní obrat, se dále množí úvahy, že vazby mezi pozdně římským obdobím a říší Merovejců i Karlovců byly pevnější a delší, než se dříve předpokládalo.“

15 Relevantní doklady shrnul a vyhodnotil LIBOR JAN, *Počátky moravského křesťanství a církevní správa do doby husitské*, XXVII. Mikulovské sympozium 2002, Brno 2003, s. 7–20.

16 Na tyto a jiné sporné otázky naposledy upozornil MARTIN WIHODA, *Slovanská Sázava v paměti klášterního písemnictví*, Sázavsko 11/2004, s. 17–25; TÝŽ, *Sázavský klášter v ideových souřadnicích českých dějin 11. století*, in: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, (ed.) Petr Sommer, *Colloquia mediaevalia Pragensia* 4/2006, s. 237–250.

17 Právě v tomto smyslu se před časem roze-psal JAN KLÁPŠTĚ, *Změna. Středověká transformace a její předpoklady*, Mediaevalia Archeologica Bohemica 1993, Památky archeologické – Supplementum 2, Praha 1994, s. 9–59.

18 Kromě jiného Libor Jan ocenil práci k zemskému soudnictví. Dále srov. RUDOLF KOSS, *Forschungen zur mittelalterlichen Gerichtsverfassung Böhmens und Mährens*, Prag 1919.

19 Podceňování Rudolfa Kosse českou medievistikou nejnověji doložil DALÍBOR JANIŠ, *Rudolf Koss. Právní a sociální dějiny v pracích medievisty a archiváře*, in: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945, (edd.) Pavel Soukup, František Šmahel, Praha 2004, s. 289–304, zde především s. 293–296.

20 LIBOR JAN, *Dvě knihy po osmi desetiletích*, in: Josef Šusta, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha druhá: Počátky Lucemburské 1308–1320. Dodatky*, Praha 2002, s. 43–68.